

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2025.01.089>
УДК 811.161.2'282.4

О.М. БОГОМОЛЕЦЬ-БАРАШ, доктор філософії,
молодший науковий співробітник відділу діалектології
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: bohomolets.barash@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9646-2127>

ПОЗАУКРАЇНСЬКИЙ СВІТ В УКРАЇНСЬКОМУ ДІАЛЕКТНОМУ ПРОСТОРІ: ПОГЛЯД КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРОПРІАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ

У статті досліджено пропріальну лексику іншомовного походження в діалектній картині світу українців. З'ясовано, що відповідні номінації, часто у складі фразеологізмів, побутують у мовленні носіїв говірок усіх нарід української мови і є вербальними свідченнями контактів українців з іншими народами в різні історичні періоди. Констатовано варіативність, конотованість і дериваційний потенціал екзотопонімів та екзоетнонімів, що продовжує староукраїнську мовну традицію.

Ключові слова: концепт, Європа, вербалізація, діалектна картина світу, українські діалекти, пропріальна лексика іншомовного походження.

Відомо, що діалектне мовлення містить важливу інформацію про ментальність, систему цінностей народу, його історичний досвід та картину світу, вербалізовану в говірках. Діалектну картину світу визначають як різновид «вербальної картини світу, який, відображаючи особливості локального світобачення, репрезентує закарбовані в мові особливості сприйняття духовного та матеріального світів говірконосями» (Дячук, 2023, с. 2).

В українській діалектній картині світу вже досліджено концепти ВЕРХ / НИЗ (Ястремська, 2021); МАТИ, БАТЬКО, БАТЬКИ, МАТИ БОЖА (Дячук, 2023); регіональну мовну картину світу репрезентовано також у лексикографічному форматі (Голянич, 2018—2022; Дидик-Меуш, 2021 та ін.),

Цитування: Богомолець-Бараш О.М. (2025). Позаукраїнський світ в українському діалектному просторі: погляд крізь призму пропріальної лексики. *Українська мова*, 1 (93), 89—106. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2025.01.089>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

зокрема крізь призму художньої мови (Грещук, 2017—2023); висвітлено лексико-семантичний простір певних діалектних ареалів (Романина, 2018).

Мета дослідження — виявити особливості сприйняття і вербалізації українськими діалектоносіями явищ позаукраїнського світу, що постає в межах концептуальної опозиції СВІЙ — ЧУЖИЙ, яка функціє в культурній категоризації світу та має як психічний, так і соціальний вияви (Bartmiński, 2008, s. 62—64). Інтерпретація «свого» і «чужого», на думку Т.Ф. Семашко, завжди має аксіологічне спрямування, де все «своє» сприймають зазвичай позитивно, а «чуже» — негативно; однак аксіологічність цієї опозиції є відносною і залежить від етичних настанов етносу (Семашко, 2014).

До мовних експлікаторів концептів СВІЙ / ЧУЖИЙ належать назви європейських країн, міст, історичних регіонів (екзотопоніми / екзоойконіми / екзохороніми), народів (екзоетноніми)¹, а також реалій духовної і матеріальної культури Європи, що є вербалізаторами концепту ЄВРОПА — суспільно значущого для українців концепту, який формувався впродовж століть у національній мовній картині світу (Богомолець-Бараш, 2024).

Екзоніми та їхні деривати інтерпретуємо як «експлікатори лінгвокультурного коду», які містять як власне лінгвальну, так і екстралінгвальну інформацию, що дає змогу проаналізувати «когнітивний рівень із проєкцією на імпліцитні та експліцитні підходи до вивчення мовнокультурних явищ» (Котович, 2019). На думку П.Ю. Гриценка, «у “просторі” власної назви (хороніма, ойконіма чи гідроніма) консервуються фонетичні, деякі граматичні особливості, корені й твірні основи, що зумовлює евристичну цінність таких теренових назв»². Як зазначала Л.В. Мовчун, «у процесі концептуального освоєння географічного простору хоронім стає осередком національно маркованих знань про позначуваний об’єкт <...>. Ключове значення при цьому має підпорядкування хороніма макроконцепту “своє” або “чуже”» (Мовчун, 2020, с. 226). Українські власні назви вже мають лексикографійну репрезентацію, про що свідчать словники власних назв, передусім етимологічні, серед яких переважають ті, де зафіксовано ойконіми і гідроніми України³; проте, на думку С.О. Вербича, стосовно іншомовних топонімів у сучасній мовленнєвій практиці виникають труднощі, зумовлені браком чітких фонетико-графічних правил їх передавання в українській мові (Вербич, 2024, с. 56). Хоч у діалектних словниках, з огляду на загальні засади їх укла-

¹ Іншомовні топоніми чи етноніми в дослідженнях останніх років (Данильчук, 2023; Ващенко, 2023, с. 46—48) називають екзонімами (відповідно, екзотопоніми — іншомовні назви топонімів, а екзоетноніми — іншомовні назви етнонімів), антонімом до яких є ендоніми — від грецьк. enthos — ‘усередині, вдома’ та nomos — ‘ім’я’) — «місцеві назви», назви географічного об’єкта мовою населення, яке проживає в межах цього об’єкта, й відтворені його мовою’ (ЕЕД, с. 96, 99).

² Доповідь П.Ю. Гриценка «Простір української мови в минулому і сьогодні: евристичний і політичний виміри» (05.11.2024): <https://surl.li/ukfzbm> (дата звернення: 10.11.2024).

³ Лекція С.О. Вербича «Власні назви в сучасному українськомовному просторі: функціонування, дослідження, кодифікація» (28.10.2024): <https://surl.li/rlgpfm> (дата звернення: 01.11.2024).

дання, пропріальна лексика, а надто іншомовного походження, представлена спорадично, спробуємо встановити якомога ширше коло засобів мовної об'єктивзації позаукраїнського світу в різних діалектах української мови.

Контекст уживання власних назв нерідко свідчить про специфіку семантики цілісного виразу, словосполуки, до яких уходить онім. Так, в іронічному фразеологізмі *йак в'їник над Йеуропоу* (зі словами *літати, бігати* тощо 'бути заклопотаним, не мати вільного часу') екзохоронім *Йеуропа* позначає глобальний обшир, а у фразеологізмі *йак у лучших домах Йеуропи* (Вікторіна, 2015, с. 538) — слугує взірцем для порівняння. З одного боку, у цьому фразеологізмі вербалізовано традиційне уявлення про Європу як еталон (у сфері матеріальних цінностей), а з іншого, — засвідчено, що Україна не протиставляється Європі, а радше зіставляється як рівна за ознакою матеріального добробуту. Цікаво, що компонент-хоронім тут є варіативним і його можна замінити на європейські та/або українські ойконіми, що зумовлено світобаченням діалектоносіїв, які взорували на інші регіони / міста України / Європи: *йак у лучших домах Донбаса; йак у лучших домах Паризжа / Лондона і Шене'тоўки* (там само, с. 542). Продуктивність цієї фразеологічної моделі підтверджує розширена її «географія», що охоплює також Америку: *йак у лучших ресторанах Паризжа (Лондона і Ше'п'їтоўки / Монхетона/ Н'ю-Йорка)* (там само, с. 544).

Оцінне значення екзотопоніма *Гамерика* виявляється в народному вислові *так добре жиють, шо і Гамеріки їм не тре*, зафіксованому в с. Мокрянах (МГ, с. 62) [пор. відтопонімний ад'єктив *гамерицький* 'американський' (там само)].

Америка в лемківських говірках є маркером далеких чужих країв (відомо, що наприкінці ХІХ ст. — поч. ХХ ст. дехто з лемків емігрував до Америки). Екзотопонім *Гамерика* зафіксовано у складі народних висловів: *Йаг їем ішоў з Гамерікы додому, Стр'їтиў с"а їем з аўстр'їяком на кон'у* (ССТ, с. 58); *зберати ся як до Гамерікы 'дуже довго'* (ФСЛГ, с. 98). Протетичний [г] спостерігаємо і в екзотопонімах *Гиталія, Гиталіія* 'Італія' [*Іа буў на Гиталії*] (СБГ 1, с. 170)] та *Гишпанія* 'Іспанія' (ССТ, с. 63). Останній приклад є ілюстрацією того, що характерне для названого діалектного ареалу явище протези підтримується традицією вживання екзохороніма в українській мові: із середини ХVІІ ст. (збірник «Небо нове» Й. Галятівського) й до початку ХХ ст. переважав варіант *Гишпанія*, зокрема, зафіксований у «Словарі української мови» за редакцією Б.Д. Грінченка (Грін. І, с. 284).

Семантика деяких екзотопонімів у діалектному мовленні є розширеною, порівняно з літературною мовою. Так, *Чехія* в бойківських говірках позначає не лише європейську країну, яку населяють чехи, а й село, у якому мешкають чехи-переселенці: *В'їн пошів на Чех'їу, і там чешка одробила...* [хворобу] (СЗГ, с. 606), а *Нимещина* в західнополіських говірках позначає землі, повернуті від Німеччини (після Другої світової війни): *І, значит', бат'ка вчепилис'а воїс'ко, бо то пол'с'ке воїс'ко ніби засилити Нимещину* (СПГ, с. 102).

Загалом у діалектній картині світу через назви Німеччини в різних лексичних і фонетичних варіантах вербалізовано спогади про німецьку окупа-

цію, про яку пам'ятають і її свідки, і наступні покоління українців. Хоронім *Германія* побутує в середньонадніпрянських та підляських говірках, пор.: *забрал'и в Герман'їю, берут' у Гурман'їю* (Мартінова, Щербина, 2022); *Щче йа двацїт' с'омїй [рік народження], то до Германїїї шче мене не забрал'ї, бо двацїт' шостїй то вже, значит, брал'ї* (СПГ, с. 40).

У степових говірках Кіровоградщини про худу людину говорять \diamond *йак з Бухеⁿвал'да* (Вікторіна, 2015, с. 538); іншим прецедентним висловом є *через Кийїу на Бер'лін* (зі словами *пішов, потелінався* тощо) (там само, с. 537); схожу структуру має фразеологізм з ойконімом *Рим: у Крим* *через Рим* (зі словами *пішов, потелінався* тощо) — *і у Крим / і у Рим* 'скрізь' (там само, с. 541), хоч у такому разі ойконіми втрачають референтну співвіднесеність, слугуючи засобом для утворення онімної рими.

Привертає увагу ілюстрація вживання лексеми *Англія* (зі значенням топоніма) у «Матеріалах до Словника українських говірок Закарпатської області»: *Ни хот'їу би м жити уу Англіїї, кажут, шо там йакі у Б'ога дни мр'ачно* (СУГЗ, с. 60). Через характерні кліматичні умови (морський туман, який часто вкриває низинні частини островів Великої Британії) Туманний Альбїон видається мешканцям Закарпаття небажаним місцем для проживання.

На прикладі записаного в діалектному мовленні мешканців с. Мокряни екзохороніма *Басарабія* можна простежити, як зі зміною сигніфікату змінювалися уявлення діалектоносїїв про денотат — позначуваний фрагмент дійсності: *Все повідали наш дїдо Мик'ола про Басарабію і як там люди жив'от, то представльї си дїтїска д'уже добре той край. А в школі с'и виявило, шо дїдової Басарабії давн'о-предавн'о нема, а тре вчїти теперка про Молдавію. Нам с'и здавало, шо їй до Басарабії — як вїтїйка до н'еба* (МГ, с. 18).

Значущим елементом діалектної картини світу українців є згадки про панівні держави на теренах України, оформлені за моделлю «за + назва держави (ім'я монарха)», у яких просторова (особова) референтність змінюється на часову — епоху панування відповідної держави / монарха.

Як окрему незмінну словосполуку (у функції прислівника) у «Словнику західнополїських говірок» Г.Л. Аркушина подано за *Польши*: 1. За часів, коли територія Західної України входила до складу Польщі (1920—1939), напр.: *Вона замуш вїшла за Пол'ши, а друг'ї вже за сав'ету*. 2. **Давно.** *То за Пол'ши було, да загуло*. 3. **перен.** *Добре, гарно. Погода пошихувала на с'їно — йак за Пол'ши* (СЗГ, с. 173). Наведені приклади засвідчують розширення референції цього топоніма. Як зазначала Н.Д. Коваленко, описуючи вербалізацію понять «давно», «дуже давно» в народній фразеології, «колишнє», «минуле» мислиться як щось краще, порівняно із сучасним, але незворотне, назавжди втрачене. Це демонструють численні приклади лексичної синонімії та полісемії в семантичних групах «колись» і «тепер, зараз» в адвербіальній системі українських говірок (Коваленко, 2021, с. 204—205).

Значущість Польщі в діалектній картині світу українців засвідчує і те, що таку ідентичну мовну одиницю подано у «Словнику говірок центральної Бойківщини», тобто вона відома носіям південно-західного наріччя, для яких за *Польщі* це: а) час, коли Західна Україна входила до складу Польщі

(1920—1939): *То вам ни за Польщі, що мня ту в школі б'єтє;* б) у далекому минулому, багато років тому, пор.: *Ни памятаю, бо то боло за Польщі* (СГЦБ, с. 369).

Оприявненою в діалектах південно-західного наріччя є доба панування Австро-Угорської імперії, яка підпорядковувала терени Галичини, Буковини й Закарпаття. Так, у діалектному мовленні гуцулів згадано часи панування Австро-Угорської імперії: *хочу ро'ска'зати мален'ку істор'їю за се'ло По'пови'чі // ву'но було дуже мале то'то се'ло // ку'лис" дау'но іше йак панувала ў нас |Аўстр'їя / за Аўстр'їйско'їі імпер'їі / |были па'ни тут // |мали ф'іл'варо'к* (Глібчук, 2005, с. 28). Жителі с. Ковалівки Коломийського району Івано-Франківської області також пам'ятають часи панування Австро-Угорської імперії та Польщі, які позначилися, зокрема, й на матеріальній культурі тогочасного українського села: *Колис ше за Австрії, за Польщі можна було собі купити кілко хочеш файфурових [‘фарфорових / керамічних’] тарелів, розмальованих різними квітами. Шкода, шо тепер керамічні фабрики не віпускают таку продукцію <...>* (МСК, с. 558—559).

У «Лексиконі львівському...» подано колоритний фразеологізм *за небіж-ки Австрії* — 1. ‘за часів Австро-Угорської імперії’; 2. ‘дуже давно’ (ЛЛ, с. 500), де хоронім *Австрія* частково втрачає референтну (локальну) належність до відповідної країни, натомість набуваючи темпорального значення.

Зі значенням ‘давно’, ‘дуже давно’ у лемківських говірках уживають фразеологізм *за Франц Йозефа* (ФСЛГ, с. 240) / *за цисаря Франца Йозефа* (там само, с. 249) / *за Ференц Йожка* (там само, с. 239), тобто референція до певної особи (Франца Йосифа I — імператора Австрійської імперії) символізує час його правління (1848—1916) і є синонімом до моделі «за + назва держави».

Явище народної етимології — «ситуації, коли формально похідна лексема, зберігаючи з іншими гомогенними лексемами зв'язки, одночасно вступає з гетерогенними елементами в нові зв'язки, насамперед мотиваційні; останні можуть виникати на ґрунті звукової подібності / спільності фрагментів структур слів, особливо їх кореневих частин» (Гриценко, 1990, с. 121) — спостерігаємо в назвах відомих європейських столиць. Зокрема, ойконім *Рига* через звукову подібність до дієслова *ригати* вживають із переносним значенням як кінцевий маршрут уявної «мандрівки» (з різними його варіаціями): *ўз'ати білет на Ригу / ўстрет'іл |Ватсона і по'їхали ў |Ригу* (те саме, що *експрес-б'їл'ет ў Прибалтику*) / *ў |Ригу |через |Харк'їс'ку |губерн'їю* (Вікторіна 2015, с. 545); також у зіставленні з ойконімом *Прага*: *по'їхати ў |Ригу / а ве'р'нутис'а з |Праги* (там само). Див. фразеологізм у польській мові: *któs pojechał do Rygi* ‘pot. któs zwymiotował; skojarzenie przez podobieństwo fonetyczne do wyrazu *rzygać*’ (WSPJ). Із заміною ойконіма ідентичний за структурою фразеологізм набуває нового значення: *о по'їхати ў |Прагу по хал'ву* ‘нічого не робити, байдикувати’ (Вікторіна, 2015, с. 545).

Іншу мотиваційну ознаку — ‘колір (волосся)’ — також актуалізовано через фонетичну подібність (для утворення рими) і співвіднесено з національністю: *о морда |рижа із |Парижа* ‘глузування з людини, яка має рудий колір волосся’ — відповіддю на це є жартівлива фраза *|риж і доро'гі ў*

Париж і (там само, с. 544)⁴. На думку дослідників, «стилістична вагомість топоніма» посилюється саме в римовій позиції (Карпенко, 1963, с. 19), а онім у цій позиції здатен виконувати смислотворчі, естетичні чи підтекстові функції (Крупа, 2005, с. 362). Як зазначала Л.В. Мовчун, «за римокомпонентом-онімом стоїть певна інформаційна структура — комплекс знань про позначуваний об'єкт, які можуть бути експліковані через риму» (Мовчун, 2020, с. 226).

У народному мовленні зафіксовані й відомі в Європі гідроніми. Назва однієї з найбільших річок Європи є римокомпонентом фразеологізму *за Дунай* (зі словами *піти*) 'піти назавжди, зникнути без сліду': *Пішов милий за Дунай та о нім не думай. Пошукай сой другого* (ФСЛГ, с. 82)⁵. Вторинною номінацією протоки Ла-Манш можемо вважати відповідний гідронім у жартівливому фразеологізмі (варіацією відомого вислову *пролетіти, як фанера над Парижем*): *проле^лт іти йак на^л іл'ник над Ла-Маншем* 'зазнати невдачі' (Вікторіна, 2015, с. 541). З назвою великої річки в Західній Європі (Рейн) пов'язана народно-побутова й частково офіційна назва австрійського (австро-угорського) гульдена (флорина), що її вживали на галицьких землях у період їх уходження до складу Австрії (із 1867 — Австро-Угорщини⁶): *ринський* [пор. \diamond *піти за ринського* 'гучно гуляти, витрачаючи значні кошти' (ЛЛ, с. 660)].

Як свідчить матеріал, серед європейських етнонімів (назв народів) та катойконімів (назв мешканців певної місцевості, співвіднесених із відповідним топонімом/ойконімом/хоронімом) найчастотнішими є назви німців, що зумовлено давніми українсько-німецькими контактами. Закономірно, що найменування німців зафіксовані в різних говорах, особливо часто — у спогадах про німецьку окупацію в часи Другої світової війни.

Найбільше варіантів (фонетичних, словотвірних і лексико-семантичних) цього катойконіма зафіксовано у «Словнику західнополіських говірок» Г.Л. Аркушина: *німец, німка, німота, німчик, німега*. *Німец* у відповідному діалектному ареалі позначає не лише людину німецької національності, а й метонімічно — Німеччину. Негативної конотації назвам німців надають пейоративні суфікси, за допомогою яких утворено збірний іменник *німота* та *німега* 'людина німецької національності' (СЗГ, с. 348). Навпаки, демінутивний суфікс *-чик* утворює лексему *німчик* 'молодий німець': *Пришло два*

⁴ Прикметно, що й у збірнику М. Номиса засвідчено дві одиниці з ойконімом *Париж*, який у родовому відмінку має варіативне закінчення й римується з іменником *риж* ('рис'): *З рижу не зробиш Парижу; Вези овес й до Парижа, а не буде з вієса рижка* (Номис, 1993, с. 118).

⁵ Пор. із приказкою, засвідченою у збірнику «Приповістей посполитих» К. Зіновієва: *Za(u)wє(д)иши за Дуна(u) да і додому не дума(u)* (Зіновієв, 1971, с. 266).

⁶ Шуст Р.М. РИНСЬКИЙ, золотий ринський: <https://surl.li/qfvnmk> (дата звернення: 19.01.2025). Згідно з ЕСУМ VII, *ринський* — запозичення з польської мови; п. *reński złoty* «рейнський золотий», *ryński* (власне «монета, чеканена над Рейном») пов'язане з назвою річки Ren (Ryn) «Рейн», що зводиться до двн. Rhīn (ЕСУМ VII). Див. *złoty reński* 'w dawnej Europie: jednostka monetarna w krajach niemieckich i w monarchii austriackiej' (WSPJ).

німчики... Ну **німчики**, знайте як? — молодий... (там само). У цих говірках зафіксовано і фемінітив *німка*, що переважно позначає німкеню, а також неговірку скромну дівчину: *Дівка повин:а бути німка* (там само).

У підляських говірках збережено архаїчну форму етноніма *німець* із дифтонгом [н'єм'ец]. Окрім основного значення 'представник німецького народу', цей етнонім у метонімічному значенні 'німецька армія, німецька влада' у наведених контекстах вербалізує відповідний фрагмент історії України та Польщі: *Потом німець одишов — пришов сов'єт; Тут, за Бугом, білі німець, і там Пол'ича*; зафіксовано й фонетичний варіант [німець]: *...Як за німця же газу того де купити* [не було] (СПГ, с. 102).

Назви німців трапляються і в бойківсько-наддністрянських говорах південно-західного наріччя, зокрема у спогадах мешканців с. Болехова Івано-Франківської області: *Колонія сі починала там, де ви жили. Перед вами ше Пайч мешкав, німець* <...> (СБ, с. 360). Прикметно, що суфікс допомагає розрізнити значення цього катойконіма: якщо *німець* означає буквально 'німець' (ще: *німак, німота*), то *німак* — це 'гітлерівець, фашист' (СБГ I, с. 492), що також свідчить про збереження історичної пам'яті.

У повоєнному часі з'явився популярний вислів *кіно і німці* 'про щось незвичайне чи несподіване (переважно комічне)' (МГ, с. 123), мотивований кінематографічною репрезентацією німців у Радянському Союзі. На наголошуванні лексеми *кіно* позначився вплив польської чи німецької мов.

Гіпонімічним лексичним варіантом етноніма *німець* є також *шваб* (від історичної області Німеччини — Швабії) 'німець': *Стара Галійка служила у швабіє, у жидів* <...>; *Ой піду я тай на шваби, як сі шваби мають, а шваби — лиш по вечери — тай спати легают* (Коломийка) (СБ, с. 607). У покутсько-буковинських говірках досі побутують зневажливі назви німців *фр'їц, фашист* (Колеснік, 2018, с. 105).

Назви німців (та похідний прикметник *німецький*) у різних фонетичних варіантах зафіксовано в матеріалах *Загальнослов'янського лінгвістичного атласу* (далі — ЗЛА) у реакціях на запитання 2764, 2765. Відповідно до кількості обстежених українських населених пунктів записано 132 відповіді на ці запитання. У ЗЛА зафіксовано і найменування болгар, чехів, поляків, сербів та волохів, а також номінації Польщі (запитання 2760—2772).

У спогадах діалектоносіїв із німцями разом фігурують французи: у середньонаддніпрянському говорі — *храніуц* 'француз': *а в їого ж майстерн'а / вил'їка / магаз'їн вил'їкий / ха'з'айка торгує / ек'їл'ки? / ч'отир'ї храніуци бул'о / і три |н'їмц'ї робил'о* <...> (ССГ, с. 438—439); у східнословобожанському — у тому ж фонетичному варіанті: *н'їшли до т'їйейі |т'отки / вона розказує / шо ў нас не^е було ні |н'їмц'ї / н'їкого // а ў Раїгород'кому там |поўно / і руміни |кажут' / і храніуци / там їє* (СУСГ, с. 380).

Як зауважувала Л.Я. Колеснік, конотативний відтінок у назвах осіб за етнічними та територіальними ознаками відбиває сталу традицію оцінювати представників інших етносів (Колеснік, 2018, с. 102); спостереження за їхнім життям і побутом зумовлює також і багатозначність етнонімів, використання їх у переносному значенні (там само, с. 107).

Найменування австрійців у різних фонетико-графічних і словотвірних варіантах трапляються в діалектах, зокрема в західнополіських говірках [австрияка ‘зневажливо про жителя Австрії’ (СЗГ, с. 1)] і в лемківській говірці с. Тилича. Однак в останній цей екзоетнонім не має відтінку зневажливості: *аўстрийак* (*аўстрийачка*) ‘австрійці’: *З аўстрийаками зме не могли с"а порозум'іти* (ССТ, с. 17). У покутсько-буковинських говірках *аўстр'їйак* означає ‘німець’ (Колеснік, 2018, с. 105).

Часто вживаними на західних теренах України є назви поляків. У покутсько-буковинських говірках зі значенням ‘поляки’ поширені номінації інших етнографічних груп: *боїки*, *мазур* (*мазур*). Негативно конотованими є зневажливі застарілі назви *л'агур*, *л'ах* (там само). Етнонім *ляхи* зі значенням ‘прізвисько, яким православні прозивають католиків Підляшшя’ побутує в західнополіських говірках, зокрема підляських: *Вони на нас кажу́т каца́пи, а ми на на їх л'а́хи* (СЗГ, с. 296; СПГ, с. 88). Водночас *лях* (також *ляхота*) у бойківських говірках має значення ‘міщанин’ (СБГ I, с. 424).

У покутсько-буковинських говірках, крім прямих найменувань європейців — етнонімів (*молдаванин/молдо|ван/молдо|ванка*, *румун*, *н'імец*, *пол'ак/пол'ка*; *аўстр'їй'ї*, *лат'в'їйка*, *чех* (*чах*), *мад'ар* ‘угорець’, *мад'арка* ‘угорка’), зафіксовано вторинні (переважно конотовані) номінації, наприклад на позначення румунів уживають також *жан'дар*, *пос'толик* (на думку Л.Я. Колеснік, ця номінація постала внаслідок метафоричного переосмислення лексеми *посто́лі*), *ци'гани*, *гар'гауни* (фонетична модифікація етноніма *гагаузи*); на позначення молдаван — *мама|лижник* (Колеснік, 2018, с. 104) [пор. *басара́б* ‘молдаванин’ (МГ, с. 18)]. Деякі ж назви перейшли до ксеоетнонімів, наприклад *молда|ван* зі значенням ‘дурень’, *молда|ванка* — ‘без смаку одягнена жінка’. Крім того, у покутсько-буковинських говірках етноніми функціують як прізвиська (*Іван Молда|ван*, *Та|мара Молда|ванка*) (Колеснік, 2018, с. 107).

На позначення англійців у «Матеріалах до Словника українських говірок Закарпатської області» зафіксовано декілька словотвірних варіантів: 1) *англик* ‘англієць’: *У Н'іме́ч.ли́н'ї бы́ли й а́нгликы́ й францу́гы*; 2) *англієць*; 3) *англича́н* ‘англієць’ (жін. *англича́нка* ‘англійка’): *Диві́тс'а, л'у́де до́бри, кум Миха́йло и його́ жо́на́ Насту́н'а побы́ли два дны́ ў Англ'ї́йі, у́же́ й йакі́ из них а́нглича́не. На́віт' и сво́йу лайку́ забы́ли* (СУГЗ, с. 60).

У закарпатській говірці с. Сокирниця зафіксовано екзоетноніми *англича́нин* і *англича́нка* (СЗГС, с. 21), а також найменування сусідніх з Україною народів — румунів: *Ру́мыны́ уд нас не^ддалеко́ жи́вут* (там само, с. 454); ромів із Румунії: *Во́лохы́ — до́ста ми́рні л'у́де* (там само, с. 51).

Назви інших народів є частиною діалектної фразеології. Давню історію вживання має зафіксований у «Лексиконі львівському...» фразеологізм *англик* з *Коломи́ї* з іронічним значенням ‘селяк з амбіціями, який вдає пана’ (ЛЛ, с. 59). Цей фразеологізм має відповідник у польській мові, походження якого докладно проаналізувала А. Пеля в контексті дослідження мовних свідчень багатовікових історико-культурних зв'язків між Польщею та Україною (Пеля, 2024). Зокрема, дослідниця виокремила дві фразеосполуки з

назвами українських міст, друга з яких — застаріла — є висловом *Anglik z Kolomyi* ‘особа, яку безпідставно вважають шляхетною, належною до світського товариства’ (там само, с. 74). З іншого боку, етнонім у цій словосполучі (у польській мові) історично був варіантним, як і компонент-ойконім⁷. Як зазначала Н.Д. Коваленко, компоненти фразеологізмів набувають нових відтінків, особливо, коли йдеться про їхнє функціонування у стійких виразах сучасного територіального мовлення, адже мовна семантика безпосередньо пов’язана з картиною світу інформанта (Коваленко, 2021, с. 204).

Т.О. Морозова зауважувала, що в опозиції «свій / чужий», яка досить яскраво представлена у складі польських прислів’їв та приказок, відбито етнічні стереотипи, що здебільшого виражені протиставленням етноніма *поляк* із представниками інших, переважно сусідніх, національностей (німці, італійці, французи, чехи) як позитивно, так і негативно. З одного боку, паремійні одиниці вказують на вищість і мужність поляків порівняно з іншими національностями (*Co Polak, to nie Niemiec; Francuz skacze, Niemiec płacze, Polak stoi, wasy stroi, żadnego kpa się nie boi; Co Wloch, to doktor, co Niemiec, to kupiec, co Polak, to hetman*⁸), а з іншого, — на краще матеріальне становище німецького народу, на відміну від польського (*Niemiec jest bogaty, a Polak biedny*) (Мороз, 2022, с. 10).

У мовній картині світу носіїв говірки с. Мокряни поляки — дуже впertі й непоступливі, що репрезентує компаративний народний вислів *затьїтий, як поляк* (МГ, с. 195).

Пам’ять про ще один значущий фрагмент історії України — події сумнозвісної Полтавської битви — вербалізовано у фразеологізмі *йак швед під Полтавою* (Вікторіна, 2015, с. 537), який корелює з іронічною приказкою, зафіксованою в XIX ст. у збірнику М. Номиса: *добувся, як Швед під Полтавою* (примітка М. Номиса: програвши справу 1709 р.) (Номис, 1993, № 1796).

Ще один, сучасніший, фразеологізм з іронічним значенням, до складу якого входить етнонім, також уживають у говірках Кіровоградщини: *◇ молдован і в Африці ї молдован* ‘якщо людині притаманні якісь риси, то вони проявляються за будь-яких умов’ (Вікторіна, 2015, с. 537).

Найменування угорців в українських говірках є варіативними. У західнополіських говірках зафіксовано етнонім *маджари* ‘угорці, мадяри’: *Кон’а то забрали гэти мажари, німци забрали* (СЗГ, с. 297), — а в лемківській говірці с. Тилич — *мадяре* ‘угорці’⁹ (ССТ, с. 169). Прикметно, що на позначення мадярів, які воювали в роки Другої світової війни на боці фашистів, у говірці с. Залужжя зафіксовано лексему *хортісти*: *<...> н їм’ец*

⁷ Вислів мотивований побудовою нафтопереробного заводу в Коломиї, що приваблює до міста британських фабрикантів. Утім, стверджує А. Пеля, у цій фразеосполучі змінним є як перший компонент-етнонім (у минулому вживали варіант *Francuz* або *Niemec z Kolomyi*), так і другий — оскільки назва міста метафорично позначає будь-яку місцевість у провінції. Інакше кажучи, важливим тут є не конкретний онім, а загалом — оцінна конотація (Пеля, 2024, с. 74).

⁸ *Поляк — не німець; Француз скаче, німець плаче, поляк вуса крутить і страху не знає; Італієць — лікар, німець — купець, поляк — гетьман.*

⁹ Лексема *мадяри* є нормативною в сучасній літературній мові (див. СУМ IV, с. 593).

берé вс'їх мад'ар / мад'ар / а їїх назива́л'ї **хорт'їсти** / **хорт'їсти** / вс'ї так'н стрóїни му́жчини крéпки <...> (СГЗ, с. 182).

У деяких говірках південно-західного наріччя, зокрема лемківських та бойківських, а також у західнополіському говорі північного наріччя збережено давню особливість уживання назв європейських народів у значенні відповідних країн, напр.: 1) Німеччини (пор. польск. Niemcy ‘Німеччина’): *Б'їжыньц'ї фт'їкали до Н'їмець. Пришоў з Н'їмець* (ССТ, с. 200); *З Н'їмець їде, грошики несе* (Онишкевич 1, с. 492); *Тут, за Б'їгом, білі н'їм'єц, і там Пол'їшча* (СЗГ, с. 348); 2) Чехії: *Ходили на Чехы през границь у* (ССТ, с. 340); 3) Угорщини: *Веньгри* ‘Угорщина’ (МГ, с. 39); *Йаг'їа п'їду на Мад'ар, Кому ж то йа то п'їрко дам* (нар. п.) (там само, с. 16); *Ой, вінесено з'їл'а із Угор на Под'їл'а*. Зафіксовано й демінутивну форму *Уероньки* (СБГ II, с. 312)¹⁰.

Продуктивним типом вербалізаторів концепту ЄВРОПА є семантичні деривати, мотивовані європейськими онімами чи похідними від них, а також лексикалізовані ад'єктивно-субстантивні словосполуки (далі — АСС) на позначення, зокрема, об'єктів матеріальної культури Європи. П.Ю. Гриценко зазначав, що «ареали поширення елементів матеріальної й духовної культури часто накладаються на ареали мовних фактів або дотичні до них. Усе це свідчить про різноплановість, інтенсивність і тривалість контактів предків носіїв говірок нині віддалених континуумів» (Гриценко, 1990, с. 194).

У говірках південно-західного наріччя назви деяких реалій матеріальної культури мотивовані їхнім іноземним походженням. Так, лексема *Англія* в закарпатських говірках, крім значення відповідної країни, позначає також і ‘англійські нитки з м'якої шерсті для в'язання’ (СУГЗ, с. 60). Поширеним у цих говірках є діалектизм *англійка* (*англійка, англійка, англійка, англійка, англійка*) ‘хустка з англійської шерсті’: *Таку м'яку англійку виділа у Хусті*. Уживаним є фразеологізм *англійка ширінка* ‘гарна дівоча хустка’ (там само), відомий також у говірці с. Сокирниця — *англійова ширінка* ‘те саме, що *англійка*’ (СЗГС, с. 21), пор. *англійка* ‘хустина з тонкої дорогої вовняної тканини’: *Їс'ї англійку йа дав'но купила* (там само).

Про поширеність названої реалії свідчать різні словотвірні й фонетичні варіанти наведеного вище діалектизму, а також їхні деривати. *Англіянка* (*англій'янка*) позначає (шерстяну) хустку: *У нас жоны н'їс'ят англій'янк'ї; З англій'янок шійут курагоў дружбави; Йак йуй йало в англій'янц'ї; Прин'ус ми чулув'їк англій'янку з роботи*; пор. *англій'яночка: Шче май'ї стар'ї англій'яночку* (СУГЗ, с. 60). Вірогідно, англійським походженням тканини мотивовані й інші назви виробів із неї. Ілюстрація вживання *англій'яник* (*англій'яник*,

¹⁰ «Мовні контакти предків угорців та українців розпочалися в глибоку давнину — тоді, коли угорські племена перебували в наддніпрянських степах» (Німчук, 2014, с. 16). Згадки про угорців засвідчені в «Повісті врем'яних літ» ще від 898 року [йдеться про Угорське урочище; етимологію цього мікроойконіма простежила І.М. Желєзняк (Желєзняк, 2013, с. 145–153)]: *Идоша Угри мимо Києвъ горою, еже са зоветь нийъ Оугорьское...* (там само, с. 17). У ранній українській історії також прославилися два брати-угорці Георгій та Мойсей Угрини (останній — *бысть родом Угринь*), як засвідчено в Києво-Печерському Патерику (там само, с. 22).

англійаник) зі значенням ‘спідниця’ свідчить про якість виробу: *Такый им собі англійаник купила, лиш горит. Такой дуже красний, шчо очі т’ собі берé* (там само). Ця лексема також означає ‘шерстяний фартух’: *Молодий купив выд:аниця англійаник* (там само).

Дериватами лексеми *англійка* є прикметники *англійовий* (*англійовый*, *английовий*, *английовый*) та *англіцький* (*англицкий*). Уходження АСС із цими ад’єктивами в діалектну картину світу мешканців Закарпатської області ілюструють зразки усної народної творчості, напр.: *Шіріночко англ’ійова, йак ми с’а паруйеш. Та кажі ми, файный л’уб’ку, шчо зó мнóу рахуйеш?*; *Шіріночка англ’ійова, а крайечка жоб’ута, та отó ми л’уб’ко купіу’уд Йанкіша з бóута* (там само, с. 60).

У говірці Болехова зафіксовано прикметник *ангел’ський* ‘англійський’: *Я памітаю, колис була така матерія ангел’ська, файна була. Як-ес си вишив райткі — то були райткі* (СБ, с. 15). А в говірці с. Тилич відома АСС *анг’ел’ск’і горошок* ‘пахучий перець’ (ССТ, с. 17), із цим же значенням у с. Мокряни побутує АСС *ангел’ський перець* (МГ, с. 12).

Мотивовані ознакою походження (англійського) у лемківському й наддністрянському говорах назви взуття: *англіки* ‘чоботи зі сталевую пластиною в заднику халяви’ (там само, с. 18; НРС, с. 37); *англійки* (*англики*) ‘чоботи із твердою вставкою ззаду’: *Бабиця мала якраз такі гарні англійки, але їх вкрали по дорозі, як фамілія втікала до Кракова від москалів* (ЛЛ, с. 59).

Відношення похідності між наведеними вище лексемами можна схематично представити так:

Анлія (‘Анлія’)	→ англік (‘англієць’) / англичанин / англичанка ‘англійка’	→ англікы ‘чоботи’	
Анлія (‘англійські нитки з м’якої шерсті для в’язання’)	→ англійка (англійка, англійка, англэйка, англэйка, англейка) ‘(шерстяна) хустка’ / англіянка (англіянка / англіяночка) / англіянік (англіянік / англійаник) ‘спідниця’, ‘шерстяний фартух’	→ англійовий, (англійовый, английовий, английовый) / англіцький (англицкий) / ангел’ський	англійовка (‘хустка з англійської шерсті’)

Інший виріб угорського походження в бойківських говірках номінує АСС з ад'єктивом *мадзарський* 'угорський' (пор. польск. *madziarski*) — *мадзарський сирак* 'сіряк із сіро-синього сукна із синьою обшивкою' (СБГ I, с. 425). Зі значенням 'німецький' у Болехові вживають прикметник *швабській* (СБ, с. 607); пор. *швапський* 'про біле полотно з магазину': *Станок пошила з швапського полотна* (МСПГ, с. 443). На походження сучасної реалії в говірці цього ж села вказує прикметник *німецькій* 'німецький': *Ми си купили такій фольсваген німецькій, Джета. Лишен для заводкі зимов він поганій* (СБ, с. 360).

Функційну тотожність повноголосної і неповноголосної форм демонструє прикметник *волоський*, синонімом до якого у «Словнику бойківських говірок» подано його неповноголосну форму *влоський*: *волоський*, *влоський* (пор. польск. *włoski*) 'італійський' — *влоська кура* 'курка з ногами, покритими пір'ям'; *влоський оріх* 'грецький горіх' (СБГ I, с. 141). Утім нерозрізнення цих форм спричинює квазіомонімію, адже *волоський* стосується Волощини (Молдови), а *влоський* історично походить від *влохъ* 'італієць' (пор. із польск. *Włoch* 'італієць' < *włoski* 'італійський').

Пам'ять про історичні та культурні контакти України і Польщі вербалізовано й у АСС з ад'єктивом *польський*. Так, у західнополіському говорі *польські* означає, по-перше, 'те, що належить Польщі або полякам': *Кала Софійівки були польські могили*; по-друге, — 'старий, давній; такий, що належить до часів, коли Західна Україна входила до складу Польщі (1920—1939)': *Ійа була в "Просвіти" — то ше ж польська дівка*. У значеннях 'добрий, гарний, найкращого гатунку' (*польська хустка*), 'старанний, дбайливий' [*Його батко — польські хаз'яїен* (СЗГ, с. 422—423)] ад'єктив *польські* розширює свою референтну віднесеність і позначає не походження певного виробу чи національність особи, а характерні для них (позитивні) якості.

У підляських говірках субстантивований прикметник *польські* також означає 'католицький' та/або 'поляк': *В нас і польські ход'ат до ц'єркиви, ход'ат от с тейі хати мужик польські*; *Син то вз'ав польску ж'унку, синова польська* (СПГ, с. 126).

У темпоральному значенні в лемківських говірках уживають фразеологізм *раз за польський рік* (*руський рік*) 'зрідка відбувається що-небудь' (ФСЛГ, с. 198). Цікаву мотиваційну ознаку має порівняльний фразеологізм *ніс як на польськім вагоні* гак 'хто-небудь має гачкуватий ніс' (там само, с. 158).

Лексикалізованими в цих же говірках є АСС *польські борці* 'борці, за смажений внутрішнім салом': *Бо так за Пол'ичи робіли — внутринє сало притовче, шчопоток вкине муки, капусти. То і йе польські борци* (СЗГ, с. 423).

У говірках центральної Бойківщини зафіксовано АСС, що номінують як вироби польського походження *Довго-м носів польський костюм*, так і кліматичні умови, порівнювані з характерними для Польщі — *польські морози* 'зимові дні з дуже низькою температурою': *У польські морози і пса в стайню запірали* (СГЦБ, с. 369) [пор. *сибірний день* 'холодний день' (МСПГ, с. 350)]. Окремим значенням ад'єктива *польський* (що зазнав субстантивації) подано 'істівний гриб із бурою шапкою, жовтувато-зеленуватою зісподу; моховик (*Bletus badius* Fr.)': *Давно польські ни збирали, а типирь друт* (там само).

Наведену вище реалію позначають АСС і в північному, і в південно-східному наріччях: \diamond *гриб 'пол'с'кий* 'пісочник, гриб болетових': *гриби б'іл'ї і 'пол'с'к'ї* (ССГ, с. 91); *гриб польський* (СЗГ, с. 422).

Субстантивациї зазнав і ад'єктив *австрійське* 'лобода; *Chenopodium*'. Ілюстрація до вживання цього флороніма висвітлює мотиваційну ознаку його утворення: *Либидá в нас австрійс'ке називáйец'а. Австрійáки' йак стойáли, то вонó остáлос'а* (там само, с. 1).

Прикметник *австріяцький* (*австріяцкий*) у лексиконі мешканців Львова входить до сталих висловів, які відбивають звичаї та моду часів Австро-Угорщини: *<вуса> на цісарсько-королівську австріяцьку манéру* 'спосіб підстригання та підкручування вусів' [пор. *<вуса> по австріяцьки* (ЛЛ, с. 178)]; пор. \diamond *австріяцьке гадáне / австріяцьке говорення* (там само, с. 216) 'беззмістовна, безсенсовна розмова'.

Поширеною в різних діалектних ареалах є лексема *франца* 'сифіліс'¹¹, відома в українській мові ще із XVI—XVIII ст.¹² Народну назву цієї венеричної хвороби зафіксовано в лексичному репертуарі словників переважно південно-західного наріччя, пор.: *франца* 'сифіліс' (ССТ, с. 325; СБГ II, с. 333; МГ, с. 258); *франца* (*франця*) 'венерична хвороба; сифіліс' (ЛЛ, с. 793). Мотивувальна основа лексеми простежується в мовленні діалектоносіїв, напр.: — *Ти був у Франції?* — *Ні, франця була в мене* (там само). У буковинських говірках *франца* має також метонімічне значення 'людина, хвора на сифіліс': *Ця франця нищáсна уже ни однóго зарази́ла — ї́ давнó тра́ба судити* (СБУГ, с. 600).

Виразно негативна конотація цього ксеноніма, імовірно, зумовила розвиток його переносного значення як чогось поганого, лихого, пор.: *фра́нця* 'неприємна людина' (МГ, с. 258); *фра́нця* 'біда, лихо' — \diamond *іко́ї фра́нці* 'чому, навіщо': *Іко́ї фра́нці ти сі припер? Я тебе не кликала, забирайсі відси;* \diamond *іко́їс фра́нці* 'чогось, чомусь': *Іко́їс фра́нці сі до мене вчіпила, а я Богу духа не винен* (СБ, с. 607).

Дериватом *франца* є ад'єктив *францовáтий* 'венеричний' — *Час віт чáсу визивáли ї́ на провірку, бо бо́ла францовáта* (СГЦБ, с. 489), який так само набув переносного значення [*францува́тий* 'поганий, важкий, несприятливий (про умови життя, характер людини і т. ін.)' (ССТ, с. 325); *францува́тий* 'дурнуватий, дивакуватий' (ЛЛ, с. 793); *францовáтий* 'придуркуватий, непередбачуваний' (МГ, с. 258)] і лексикалізації у відповідних АСС: \diamond *галáсвіта*

¹¹ Згідно з ЕСУМом, *франца* (фонетичний варіант лексеми *пранці*) — запозичення з польської мови; виникнення такої назви можна пояснити, очевидно, тим, що ця хвороба поширювалася в Центральній і Східній Європі найбільшою мірою з Франції, де її появу пов'язують з відкриттям іспанцями Америки, звідки хворобу було завезено й поширено в Європі (насамперед в Іспанії й сусідній Франції) (ЕСУМ IV, с. 555). Пор. із *пранці*: *Привезли ї́ [хворобу], кажу́ть із Франції / І звуть по-народному — пранці* (СУМ VII, с. 516).

¹² Назви *франца* і *хороба французкая* Г. Дидик-Меуш у дослідженні української медичної лексики XVI—XVIII ст. пропонує тлумачити як ксеноніми, етимологія яких пов'язана з явищем лексичної ксеномотивації, коли уявлення про чужі народи і землі на мовному рівні відображені у виразах, які виникли внаслідок семантичної деривації (зокрема на базі етронімів) (Дидик-Меуш, 2008, с. 196—197).

францува́та / мórда францува́та / ю́зько францува́тий (там само); \diamond *зараза францува́та / маска́ль францува́тий* (СБ, с. 577).

Перифразою до *франца* в говірках Кіровоградщини є АСС *францу́зька болéзнь* ‘те саме, що сифіліс’ (СЛФК). В ЕСУМі подано російське *францу́зская болéзнь* із позначкою *заст.* (ЕСУМ IV, с. 555).

Виразно негативним у подільських говірках є субстантивований прикметник *азія́цький* ‘злий, поганий чоловік’: *А в’ін / аз’їа́цький / т’іл’ки па́косці’ї рóбе* (МСПГ, с. 23).

Отже, проаналізований матеріал дає змогу стверджувати, що виявлені назви на позначення явищ позаукраїнського світу є частиною діалектного континууму України, вербалізаторами народних уявлень про інші країни та народи, мовними свідченнями історичної пам’яті українців.

У виявлених діалектних назвах збережені деякі архаїчні риси, відомі ще із XVI—XVIII ст., зокрема фонетичне й словотвірне оформлення (*Гішпанія, німець, німчик, угри, ангі́льській, німецький, швабський*), розширення семантики (назви народів у значенні відповідних країн), стійкі римосполучення в деяких народних висловах (*Пари́жа — рижа, Дунай — думай*).

Важливу роль в «ословленні» позаукраїнського світу відіграють контексти вживання та конотації відповідних номінацій. Негативно конотованими є ксеноніми (*німота, німега, лях, ляхота, маска́ль францува́тий, франца*); позитивну конотацію мають згадки про Європу як вірець матеріального добробуту (*йак у́ |лучи́их до́мах Йеу́ропи*) та про Польщу періоду 1920—1939 рр. (*польська хустка, польський хазяїн*).

Значущою частиною діалектної картини світу українців є фразеологізми, у яких відбито ставлення діалектоносіїв до позаукраїнського світу та його мешканців, збережено пам’ять про давніші часи (*за Польці́, за Австрі́й*).

Проаналізований матеріал демонструє відкритість української мови до широких контактів з іншими мовами. Водночас виявлені мовні одиниці засвідчують вітальність українських говірок, які не тільки не були зруйновані запозиченнями, а й, навпаки, зазнали розбудови через формальне адаптування іншомовних лексем. Отже, українці зберігають ідентичність в умовах міжмовної та міжкультурної інтерференції, що набуває особливої актуальності в контексті євроінтеграції України.

Перспективи дослідження вбачаємо в поглибленому вивченні пропріальної лексики іншомовного походження, зокрема її дериваційного потенціалу, в українському діалектному просторі.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Грін. — Грінченко Б. (упоряд.). (1907—1909). *Словарь української мови: у 4 т.* Том 1. Київ: Видавництво АН УРСР.

ЕЕД — Євтух В.Б. (2012). *Етнічність: енциклопедичний довідник*. Київ: Фенікс. <http://surl.li/wauugf> (дата звернення: 10.11.2024).

ЕСУМ — *Етимологічний словник української мови: у 7 т.* (1982—2012). Том IV, VII. Київ: Наукова думка.

ЛЛ — Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. (2019). *Лексикон львівський: поважно і на жарт. 4-те вид., змінене і доповнене*. Львів: Видавництво Старого Лева.

- МСК** — Лесюк М.П. (2024). *Мовна стихія Ковалівки*. Ч. 1. Івано-Франківськ: Нова Зоря.
- МГ** — Дидик-Меуш Г.М. (2021). *Мокряни. Говірка маминого села. Словник*. Львів: Піраміда.
- МСПГ** — Гороф'янюк І.В. (упоряд.). (2021). *Матеріали до словника подільського говору*. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ».
- НРС** — Шило Г. (2008). *Надністрянський регіональний словник*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- СБ** — Гнатишак Ю. (2017). *Слова з Болехова*. О. Сімович, Т. Ястремська, Н. Хобзей (співавт.-лексикографи). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- СБГ** — Онишкевич М.Й. (1984). *Словник бойківських говірок: у 2 ч.* Київ: Наукова думка.
- СБУГ** — Гуйванюк Н.В. (заг. ред.). (2005). *Словник буковинських говірок*. Чернівці: Рута.
- СГЗ** — Котяш О. (2024). *Словник говірки села Залужжя Дубровицького району Рівненської області*. Житомир: Видавничий дім «Бук-Друк».
- СГЦБ** — Матіїв М.Д. (2013). *Словник говірок центральної Бойківщини*. Київ — Сімферополь: Ната.
- СЗГ** — Аркушин Г.Л. (2016). *Словник західнополіських говірок. А—Я*. Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня».
- СЗГС** — Сабадош І.В. (2021). *Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району*. Ужгород: Ліра.
- СЛФК** — Вікторіна О.М. (2006). *Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини*. Кіровоград: Центрально-Українське вид-во.
- СПГ** — Аркушин Г.Л. (2022). *Матеріали до «Словника українських говірок Підляшшя»*. Луцьк: Видавництво «Терен».
- ССГ** — Мартинова Г., Щербина Т. (2020). *Словник середньонадніпрянських говірок*. Черкаси: Чабанко Ю.А.
- ССТ** — Турчин Є.Д. (2011). *Словник села Тилич на Лемківщині*. Львів: Українська академія друкарства.
- СУГЗ** — Грицак М.А. (2017). *Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області* (вип. 1: А—Б). П.Ю. Гриценко (ред.). Київ: КММ.
- СУМ** — *Словник української мови: в 11 т.* (1970—1980). Київ: Наукова думка.
- СУСГ** — Волошинова М.О., Глуховцева К.Д., Леснова В.В. та ін. (упоряд.). (2021). *Словник українських східнолобужанських говірок*. Київ: Талком.
- ФСЛГ** — Ступінська Г.Ф., Ступінський В.Я. (ред.), Битківська Я.В. (2013). *Фразеологічний словник лемківських говірок*. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан.
- WSPJ** — *Wielki słownik języka polskiego*. <https://wsjp.pl/> (дата звернення: 12.10.2024).

ЛІТЕРАТУРА

- Богомолець-Бараш О.М (2024). *Концепт ЄВРОПА в мовній картині світу українців XVI—XVIII ст.* [дис. ... д. філос.]. Київ.
- Вашенко О.О. (2023). Етапи розвитку та сучасний стан чеської топонімії. «Ad orbem per linguas. До світу через мови». *Матеріали Міжнародної науково-практичної відеоконференції «Наративи сучасної України у світовій геополітиці», 18—19 травня 2023 року* (с. 46—48). Київ: Видавничий центр КНЛЮ.
- Вербич С.О. (2024). Власні назви в сучасному українськомовному просторі: функціонування, дослідження, кодифікація. *Українська мова*, 4 (92), 48—65. <http://doi.org/10.15407/ukrmova2024.04.048>

- Вікторіна О.М. (2015). Матеріали до фразеологічного словника Кіровоградщини (фразеологізми, що містять компонент-топонім, частина II). *Діалектологічні студії. Серія: Традиції і новаторство*, 536—549. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Глібчук Н.М. (упоряд.). (2005). *Українські говірки південно-західного наріччя*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.
- Голянич М.І. (2018—2022). *Мовний портрет села Тюдів. Словник: у 2 т.* Івано-Франківськ: Лілея-НВ.
- Грищенко П.Ю. (1990). *Ареальне варіювання лексики*. Київ: Наукова думка.
- Грещук В.В. (2017—2023). *Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові. Словник: у 2 т.* (Додаток. Онімна лексика). Івано-Франківськ: Місто НВ.
- Данильчук Д.В. (2023). Екзотопоніми як джерело мотивації урбанонімів міста Києва. *Вісник науки та освіти*, 3 (9), 104—131. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-3\(9\)](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-3(9))
- Дидик-Меуш Г. (2008). *Українська медицина. Історія назв*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Дячук В.Р. (2023). *Моделювання й типологія мовної картини світу носіїв сучасних українських діалектів*. [дис. ... д. філос.]. Київ.
- Железняк І.М. (2013). *Київський топонімікон*. Київ: Кий.
- Зіновійв К. (1971). *Вірші. Приповіді посполиті*. Київ: Наукова думка.
- Карпенко Ю.А. (1963). Стилистические возможности топонимических названий. *Питання стилістики української мови в її взаємозв'язку з іншими слов'янськими мовами: тези доп. міжвузівської наук. конф. 15—19 жовтня 1963 р.* Чернівці.
- Коваленко Н. (2021). *Фразеологія в українському діалектному мовленні: монографія*. Кам'янець-Подільський: Рута.
- Колеснік Л.Я. (2018). *Варіювання номінацій людини в українських покутсько-буковинських говірках*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Котович В.В. (2019). Астіоніми України, мотивовані відапелятивними антропонімами: матеріали до лінгвокультурологічного словника. *Діалектологічні студії*, 12, 438—465.
- Крупа М. (2005). *Лінгвістичний аналіз художнього тексту: посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.* Тернопіль: Підручники і посібники.
- Мартінова Г.І., Щербина Т.В. (2022). Прийменникова система середньонаддніпрянських говірок. *Українська мова*, 1 (81), 86—102. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.01.086>
- Мовчун Л.В. (2020). *Українська рима в системі мови і в мовній практиці: монографія*. Київ: Фенікс.
- Мороз Т.О. (2022). Опозиція «свій / чужий» у семантичній структурі польських паремій. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 57, Article 2544. <https://doi.org/10.11649/sfps.2544>
- Німчук В.В. (2014). Угорці в Києві та на Київщині (кінець IX — початок XII ст.). *Українсько-угорські міжмовні контакти: минуле і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції*. Ужгород: Ліра.
- Номис М. (упоряд.). (1993). *Українські приказки, прислів'я і таке інше*. Київ: Наукова думка.
- Пеля А. (2024). Власні назви, пов'язані з Україною, у польській сучасній та історичній фразеології. *Українська мова*, 2 (90), 69—85. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.02.069>
- Романина І.Р. (2018). Лексико-семантичний простір діалектних текстів із Наддністрянщини: номінація духовної культури. *Діалектологічні студії*, 11, 263—273.
- Семашко Т. (2014). Межі дихотомії «свій» — «чужий» в аспекті етнічної стереотипізації. *Наукові записки ТНПУ*, 2 (24), 237. <https://surl.li/clobkj> (дата звернення: 14.11.2024).
- Ястремська Т. (2021). *Моделювання українського діалектного простору: концепти верх / низ*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Bartmiński J. (2008). Dom i świat — opozycja i komplementarność. *Postscriptum Polonistyczne*, 1 (1), 55—68.

Статтю отримано 23.01.2025

REFERENCES

- Bartmiński, J. (2008). Dom i świat — opozycja i komplementarność. *Postscriptum Polonis-tyczne*, 1 (1), 55—68 (in Polish).
- Bohomolets-Barash, O.M. (2024). *The concept of EUROPE in the linguistic picture of the world of Ukrainians of the XVI—XVIII centuries* [Dis. ... PhD]. Kyiv (in Ukrainian).
- Danylchuk, D.V. (2023). Exotoponyms as a source of motivation for urbanonyms of the city of Kyiv. *Bulletin for Science and Education*, 3 (9), 104—131. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-3\(9\)](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-3(9)) (in Ukrainian).
- Diachuk, V.R. (2023). *Modeling and typology of the speakers' linguistic world-image of modern Ukrainian dialects* [Dis. ... PhD]. Kyiv (in Ukrainian).
- Dydyk-Meush, H. (2008). *Ukrainian medicine. History of names*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Greshchuk, V.V. (2019—2023). *Hutsul dialect vocabulary and phraseology in the Ukrainian artistic language. Dictionary: in 2 vols.* (Appendix. Onymic lexicon). Ivano-Frankivsk: Misto NV (in Ukrainian).
- Hlibchuk, N.M. (Ed.). (2005). *Ukrainian dialects of the southwestern dialect*. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka (in Ukrainian).
- Holianych, M.I. (2018—2022). *Language Portrait of Tudev Village. Dictionary: in 2 vols.* Ivano-Frankivsk: Lileia-NV (in Ukrainian).
- Hrytsenko, P.Yu. (1990). *Areal variation of vocabulary*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Karpenko, Yu.A. (1963). Stylistic possibilities of toponymic names. *The Topics of Stylistics of the Ukrainian Language in its Relationship with Other Slavic Languages: Theses of the Supplementary Interuniversity Scientific Conference, October 15—19, 1963*. Chernivtsi (in Ukrainian).
- Koliesnik, L.Ya. (2018). *Variation of nominations of human in Ukrainian Pokuttia-Bukovyna dialects*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- Kotovych, V.V. (2019). Ukrainian astionims motivated by appellation-based anthroponyms: Materials for a linguocultural dictionary. *Dialectological Studies*, 12, 438—465 (in Ukrainian).
- Kovalenko, N. (2021). *Phraseology in Ukrainian dialect speech: monograph*. Kamianets-Podilskyi: Ruta (in Ukrainian).
- Krupa, M. (2005). *Linguistic analysis of literary text*. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky (in Ukrainian).
- Martynova, H.I., & Shcherbyna, T.V. (2022). A prepositional system of the Middle Dnieper dialects. *Ukrainian language*, 1 (81), 86—102. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.01.086> (in Ukrainian).
- Moroz, T.O. (2022). The Opposition Us—Them in the Semantic Structure of Polish Paronyms. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 57, Article 2544. <https://doi.org/10.11649/sfps.2544> (in Ukrainian).
- Movchun, L.V. (2020). *Ukrainian rhyme in the language and language practice system: monograph*. Kyiv: Feniks (in Ukrainian).
- Nimchuk, V.V. (2014). Hungarians in Kyiv and Kyiv Region (Late IX — Early XII Centuries). *Ukrainian-Hungarian Interlingual Contacts: Past and Present. Proceedings of the International Scientific Conference*. Uzhhorod: Lira (in Ukrainian).
- Nomys, M. (1993). *Ukrainian sayings, proverbs, and so on*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Piela, A. (2024). Ukraine-related proper names in modern and historical Polish phraseology. *Ukrainian language*, 2 (90), 69—85. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.02.069> (in Ukrainian).
- Romanyana, I.R. (2018). Lexico-semantic space of dialect texts from the Dniester region: nomination of spiritual culture. *Dialectological Studies*, 11, 263—273 (in Ukrainian).
- Semashko, T. (2014). Border of the “own” and “foreign” in terms of ethnic stereotyping. *Scientific Notes of TNPU*, 2 (24), 237. Retrieved November 14 2024 from <https://surl.li/clobkj> (in Ukrainian).

- Vashchenko, O.O. (2023). Stages of development and the current state of Czech toponymy. “Ad orbem per linguas. To the world through languages”. *Proceedings of the International Scientific and Practical Video Conference “Narratives of Modern Ukraine in World Geopolitics”, May 18–19, 2023* (pp. 46–48). Kyiv: Vydavnychiy tsentr KNLU (in Ukrainian).
- Verbych, S.O. (2024). Proper names in the modern language space of Ukraine: functioning, research, codification. *Ukrainian language*, 4 (92), 48–65. <http://doi.org/10.15407/ukrmova2024.04.048> (in Ukrainian).
- Viktorina, O.M. (2015). Materials for the Phraseological Dictionary of Kirovohrad Region (Phraseological Units Containing Component-Toponym II). *Dialectological Studies. Traditions and Innovation*, 536–549. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Yastremska, T. (2021). *Modeling of the Ukrainian dialect space: concepts of top/bottom*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Zheliezniak, I.M. (2013). *Kyiv toponymicon*. Kyiv: Kyi (in Ukrainian).
- Zinoviiv, K. (1971). *Poems. Proverbs of the Commonwealth*. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukrainian).

Received 23.01.2025

Oleksandr Bohomolets-Barash, Doctor of Philosophy,
Junior Researcher in the Department of Dialectology
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: bohomolets.barash@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9646-2127>

THE NON-UKRAINIAN WORLD IN THE UKRAINIAN DIALECT SPACE: A VIEW THROUGH THE PRISM OF PROPER NAMES

The article examines the proper names of other countries (mostly European) and their inhabitants in the dialect picture of the world of Ukrainians. The purpose of the study is to trace the peculiarities of Ukrainian dialect speakers' perception of the non-Ukrainian world, which appears within the conceptual opposition of “own” — “alien”.

It has been found that the corresponding nominations, often as part of phraseological units, exist in the different dialects of the Ukrainian language and are verbal evidence of Ukrainians' contact with other peoples in various historical periods. It has been established that the nominations of other countries and peoples are characterized by connotation, variability, and potential for formal and semantic derivation, which continues the Old Ukrainian linguistic tradition.

The semantic space of the concept of Europe is made up of the semantic fields “History” (mentions in dialect speech of the Austro-Hungarian Empire and Polish rule in Ukraine, as well as the German occupation in World War II), “Climate” (observations of Ukrainian immigrants over the climatic features of other countries), “Man and society” (typical features of the foreigners' character that formed their ethnic stereotypes), “Diseases” (diseases that came from Europe), “Material culture” (products names of other countries).

The analyzed material demonstrates the openness of the Ukrainian language to wide contacts with other languages. At the same time, the identified linguistic units testify to the vitality of Ukrainian dialects, which were not only not destroyed by borrowings but also underwent development through formal adaptation of borrowed lexemes. Thus, Ukrainians retain their identity in interlingual and intercultural interference conditions, which becomes especially relevant in the context of Ukraine's European integration.

Keywords: *concept, Europe, verbalization, dialect picture of the world, Ukrainian dialects, proper names of foreign origin.*